

Archaeological Research on the Territory of Novyi Kodak (Dnipro) in 2025

UDC 903]:069.8(477.63)

DOI: <https://doi.org/10.15421/172684>**Starik Oleksandr¹****Ph.D., Director of the Dnipropetrovsk National Historical Museum named after D. I. Yavornytskyi,****<https://orcid.org/0000-0001-8419-6853>, oleksandrstarik79@gmail.com****Lando Evgeni²****Ph.D., Assoc. Prof., <https://orcid.org/0000-0002-2608-931X>, lando.evgen@pdaba.edu.ua****¹Dnipro National Historical Museum named after D. I. Yavornytskyi (Dnipro, Ukraine)****²Ukrainian State University of Science and Technologies (Dnipro, Ukraine)**

Abstract.

Purpose of the article to present the results of archaeological research conducted by the expedition of the Dnipropetrovsk National Historical Museum named after D. I. Yavornytskyi in 2025 on the territory of the Novyi Kodak residential area of the Novokodak District of the city of Dnipro. Relevance: the article publishes a characterization of the cultural layer obtained during the first official archaeological survey of Novyi Kodak. A complex of finds is introduced into scholarly circulation, highlighting the features of the early modern and modern development of the city of Dnipro.

Research methods – historical-typological, historical-chronological, stratigraphic methods, and archaeological survey. Type of article – empirical.

Practical significance. The research results may be used by specialists in teaching such disciplines as Fundamentals of Archaeology, Local History Studies, Heritage Studies, etc. More broadly, the information may be of interest to anyone concerned with the history and archaeology of Ukraine.

Results. The results include a description of the stratigraphy of three test pits (2 × 2 m) and one trench (4 × 1 m), which provides insight into the architectural features of the natural-historical landscape. The Collection Inventory section of the archaeological report includes sixty-six items of historical and cultural value, which will soon augment the museum's collections.

Conclusions. The assemblage of finds makes it possible to trace the continuity of the historical development of Novyi Kodak beginning in the 18th century. The early modern period is represented mainly by fragments of pottery and one coin dated to 1757. The vast majority of materials date to the second half of the 19th century and the first quarter of the 20th century. These include fragments of ceramic and glass vessels, iron tools, cartridges, fragments of roof tiles, and other items. They testify to extensive trade connections, everyday life practices, aesthetic preferences, and the solid economic status of the inhabitants. The archaeological survey enabled the first steps to be taken and outlined further tasks for studying the past of Novyi Kodak, a site of key importance for our region.

Keywords: cossacks, archaeological excavations, pottery fragments, roof tiles

Археологічні дослідження на території Нового Кодаку (м. Дніпро) у 2025р.

Старік Олександр¹, Ландо Євген²**¹Дніпропетровський національний історичний музей ім. Д.І. Яворницького (Дніпро, Україна)****²Український державний університет науки і технологій (Дніпро, Україна)**

Анотація.

Мета статті – презентація результатів археологічних досліджень, що проводились експедицією Дніпропетровського національного історичного музею ім. Д. І. Яворницького на території житлового масиву Новий Кодак Новокодацького району м. Дніпра. у 2025 р. Актуальність: публікується характеристика культурного шару, отримана під час першої офіційної археологічної розвідки Нового Кодак. До наукового обігу вводиться комплекс знахідок, що висвітлює особливості ранньомодерного та модерного розвитку міста Дніпра.

Методи дослідження – історико-типологічний, історико-хронологічний, стратиграфічний, археологічна розвідка. Тип статті: емпірична.

Практичне значення – результати дослідження можуть бути використані фахівцями при викладанні таких дисциплін, як «Основи археології», «Краєзнавство», «Пам'яткознавство» тощо. У більш широкому сенсі інформація може стати у нагоді всім, хто цікавиться історією та археологією України.

Результати. До результатів дослідження належить опис стратиграфії трьох шурфів (2х2м) та траншеї (4х1м), що формує уявлення про особливості архітеконики природно-історичного ландшафту. До відображеного у археологічному звіті Колекційного опису увійшло шістьдесят шість предметів, які становлять історико- культурну цінність та недовзі збільшать музейну фондovu збірку.

Висновки. Колекція знахідок дозволяє простежити безперервність історичного розвитку Нового Кодак, починаючи з XVIII ст. До ранньомодерної доби належать, в основному, фрагменти гончарного посуду та одна монета 1757р. Переважна більшість матеріалів датується другою половиною XIX – першою чвертю XX ст. Це фрагменти гончарного та скляного посуду, залізні знаряддя праці, набой, уламки черепиці тощо Вони свідчать про широкі торговельні зв'язки, особливості побуту, естетичні смаки та гідні статки мешканців. Археологічна розвідка дозволила здійснити перші кроки та окреслити подальші завдання з вивчення минулого визначального для нашого регіону Нового Кодак.

Ключові слова: козацтво, археологічні розкопки, фрагменти посуду, черепиця

Стаття надійшла / Article arrived: 05.03.2026 // Схвалено до друку / Accepted: 16.03.2026 // Підписано до друку / Approved for printing: 08.04.2026

Вступ.

У вересні-листопаді 2025р. експедиція Дніпропетровського національного історичного музею ім. Д. І. Яворницького під керівництвом директора закладу, кандидата історичних наук Олександра Старіка (Дозвіл Міністерства культури та стратегічних комунікацій України №82/113/50-25 від 16.07.2025р.; Кваліфікаційний документ кваліфікаційної ради з питань видачі кваліфікаційних документів №135/25 від 24.04.2025 р.) проводила археологічну розвідку на території житлового масиву Новий Кодак Новокодацького району м. Дніпра. Замовник послуг – Управління з питань охорони культурної спадщини Дніпровської міської ради, відповідно до Програми охорони культурної спадщини та збереження історичного середовища м. Дніпра на 2021 – 2025 роки.

До складу учасників входили: експерт будівельний I категорії з технічного обстеження будівель та споруд Є.О. Ландо; завідувачка відділу археології музею О.В. Рутковська; с.н.с. відділу археології, відповідальна за камеральну лабораторію К. М. Мусієнко; н.с. відділу археології Я. Гураль, С. Сосновський;

студенти історичного факультету ДНУ імені Олеся Гончара Д. Кравець, Є. Логвіна; волонтер М. Летинський. Науковим консультантом з історико-архітектурних досліджень виступив О.В. Харлан - кандидат архітектури, доцент ННІ ПДАБА УДУНТ, президент УНК ІКОМОС.

Мета дослідження полягала у виявленні та науковому вивченні решток життєдіяльності людини.

Музейники користувалися діючими методиками дослідження поселень. Результати отримували за рахунок аналізу стратиграфії і культурного шару розвідувальних шурфів (2,0х2,0м) та траншеї. Перекопи, різні за функціональним призначенням та часовими рамками, розкопувалися згідно з інструкцією дослідження ґрунтових могильників. Вивчення території проводилося пошарово без застосування механізмів. Під шаром розуміється довжина штика лопати, яка складає 25 см. Після зняття кожного шару проводилася зачистка площі та стінок шурфу. Кожна знахідка фіксувалась із вказівкою на глибину залягання від сучасної поверхні.

Сучасний житловий масив Новий Кодак розташований в межах III–IV тераси річки Дніпра. На корінному правому березі поширені темно-каштанові ґрунти, що утворилися на схилах та терасах Наддніпрянської височини (степова та лісостепова зони). Ці ґрунти сформувалися на суглинках і супісках, часто з включенням кам'янистих порід. У межах міста, переважно у місцях розташування промислових і житлових будівель, також є антропогенно змінені ґрунти, які формуються під впливом господарської діяльності людини.

Загальна площа дослідження склала 16м² (3 шурфи 2х2м та траншея 4х1м). За згодою власника ділянки, два шурфи було закладено на території приватної садиби Олексія Олексійовича Шпака за адресою вул. Семена Бардадима, 65. Один шурф та траншея були розбиті на звалищі між вулицями Старшинська, Старий Вал та Двірцева.



Рис.1. Місцезнаходження пам'ятки. Межі новокодацької фортеці з позначенням шурфів та траншеї (за О. Харланом)

Результати дослідження.

Шурф 1. Розміри: 2х2м. Шурф закладено на подвір'ї перед будинком по вул. Семена Бардадима, 65. Його стратиграфія наступна:

0 – -10 (-25)см – сучасний гумусовий горизонт (урбанозем). Темно-коричневий, містить сучасні включення, коріння, шматочки будівельного сміття;

-10(-25)см – -70(-75)см – лесоподібний суглинок, світло-жовтий, дрібнопиловатий, слабо структурований, з карбонатними включеннями;

-70(-75)см – -260(-265)см – лес (основна товща) – світло-жовтий, пиловатий, пористий;

-260(-265)см – -295 (-300)см – делювіальні суглинки світло-жовтого кольору.

В західному профілі шурфу на глибині від 35 і до 50см спостерігається яма підпрямокутної форми, яка не заходить до площини шурфу. Її видно тільки в розрізі стіни, а розміри 40х15см. В заповненні ями верхній шар складає попіл, тоді як під ним – деревне вугілля. У північно-західному куті шурфу на глибині

110см було зафіксовано 2 природних гранітних камені (20х15см; 18х15см).

На глибині від 130 і до 150см у південно-західній частині шурфу було досліджено яму підпрямокутної в плані форми, розмірами 100х70см. Її заповнення складається з гумусо-суглинкової суміші з вкрапленнями вугілля, залізних шлаків.

У південно-східному куті шурфу з глибини 50см зафіксовано підтрикутну в плані яму, яку добре видно на південному та східному профілі. Її глибина сягає до 150см, а розміри в плані: 80х100х120см. Заповнення ями доволі строкате: прошарки гумусо-суглинкової суміші з включенням вугілля, залізних шлаків, будівельного сміття, гранітних камінців, кісток тварин, фрагментів скляного та гончарного посуду, гільз, куль тощо. Серед найбільш цікавих знахідок, що датують яму другою половиною XIX – першою чвертю XX ст., відмітимо фарфоровий чайничок та керамічну пляшку з-під бальзаму.



Рис.2. Стратиграфія Шурфу 1.

Шурф 2. Розміри: 2х2м. Шурф закладено на подвір'ї по вул. Семена Бардадима, 65. Його стратиграфія наступна:

0 – -10(-15)см – сучасний гумусовий горизонт (урбанозем). Світло-коричневий, містить сучасні включення, коріння, шматочки будівельного сміття;

-10(-15)см – -25 (-30)см – світло-жовта глина із залишками фарби – підлога будівлі початку XX ст;

25 (-30)см – -65 (-70)см – лесоподібний суглинок, жовто-бурий, дрібнопиловатий, слабо структурний, з кротовинами; -65 (-70)см – -195 (-200)см – лес (основна товща) – світло-жовтий, пиловатий, пористий.

В південно-східній частині шурфу на глибині від 40 і до 80см досліджена яма, в заповненні якої попіл, пісок, фрагменти гончарного та скляного посуду, кістки тварин. Яма підпрямокутна в

профілі та плані, розмірами 40х50см. Подібна по заповненню яма, розмірами 40х40см, зафіксована по центру південного профіля шурфу. Її глибина від 40 до 100см. У північному профілі на глибині 80см знаходилась невелика підвальна ямка, розмірами 25х15см, зі шматками шкіри.

Шурф 3. Розміри: 2х2м. Шурф закладено на території сучасного звалища між вулицями Старшинська, Старий Вал та Двірцева. Його стратиграфія наступна:

0 - 40(-60) см – урбанозем, сучасне сміття ХХІ ст. (пакети, фрагменти посуду, залізні шлаки, взуття і т.п.);

-40(-60) – -70(-80) см – білий сучасний пісок (завезений, за словами місцевих мешканців, у 60-х рр. ХХ ст.);

-70(-80) см – -85(-100) см – каміння з жорствою (можливо, бруківка середини ХХ ст.), залізним шлаком, фрагментами посуду ХХ ст., кістками тварин;

-85(-100) см – -185(-200) см – лес світло-жовтий пілуватий пористий;

-185(-200) см – -240(-300) см – делювіальні суглинки з уламками корінних порід (світло-кремового кольору з гранітним камінням);

- 240 (300) см – корінні породи сіро-рожевого кольору, тріщинуваті.

Стратиграфія шурфу показала, що лінія залягання корінної породи знижується у напрямку південь-північ з глибини 240 до 300 см. У південно-східній частині шурфу, над корінною породою, на глибині від 210 до 240 см розчищене скупчення гранітного каміння, яке утворює фундамент споруди ХХ ст., скоріше за все, господарського призначення. Середні розміри каміння – 40х60см. Кут споруди тягнеться з південно-східного кута шурфу до північного. Відповідно, стіна подовжується в південно-східному напрямку. У північно-східному куті шурфу, над материковим шаром, знайдені дуже корозовані залишки залізного відра.

Траншея 1. Розміри: 4х1м. Траншею закладено на території сучасного звалища між вулицями Старшинська, Старий Вал та Двірцева. Її стратиграфія наступна:

0 – 60(-80) см – урбанозем (сучасне сміття ХХІ ст.);

-60(-80) см – -120 см – сірий гумусований ґрунт з глинистими вкрапленнями та заповненням фрагментами черепиці, шлаків, попелу;

-120 см – -160(-180) см – черно-сірий шар гумусованого ґрунту, щільно спресований;

- (-160)-180 см – -200(-220) см – делювіальний суглинок, з уламками корінних порід;

-200(-220) см – корінні породи сіро-рожевого кольору.

В східному профілі шурфу з глибини 70 см зафіксовано яму, яку не видно в плані (від краю північно-східного кута шурфу до початку ями 90см). Вона закінчується на глибині 100 см. По краях яма обмазана крейдою чи вапном. В заповненні спостерігається

залізний дуже корозований шлак, вугілля, попіл, фрагменти скла, залізна проволочка, сміття. Яма мала трапецієподібну форму (ширина по верхньому краю 100см, по нижньому – 70см; висота 30см).

У південному та західному профілі першого пікету траншеї на глибині від 90 і до -160 (-180) см своїм темно-коричневим кольором ґрунту виділяється яма розмірами 60х60х60см. Вона вписана до значно більшої за розмірами ями (її профіль добре спостерігається по східній та західній стінці першого пікету і повністю охоплює весь пікет по південній стінці). В заповненні останньої сучасні фрагменти штукатурки, пофарбовані в синій та зелений кольори. В середині цього пікету проходить сучасна залізна труба на глибині 150 см.

Ближче до північного краю траншеї на глибині 50см знайдено вапняковий камінь (40х25х15см), прямо під яким та трохи південніше зафіксовано ще один (з пісковика?), утворений з двох блоків (горизонтального (28х10х12см) та вертикального (70х28см)). Між камінням видно вмуровані фрагменти черепиці. Можливо, це опорна стіна огорожі, яка продовжується за межами траншеї (загальна глибина стіни від 70/80см до -200см).

Загальний опис знахідок. Найдавніший культурний горизонт за результатами археологічної розвідки впевнено датується ХVІІІ ст. Зокрема серед керамічного комплексу можемо виділити форми посуду, властиві саме для цієї доби. Із заповнення побутової ями першого шурфу привертає увагу глиняна стопка конічної форми із звуженням до денця (h – 4,7см; d вінець – 4,1см; d денця – 2см). Її поверхня зовні та подекуди по зрізу вінець вкрита світло-зеленою поливою. Подібні стопки, хоч і не часто, зустрічаються дослідникам на пам'ятках козацького часу. І навпаки, до масового ранньомодерного матеріалу належать фрагменти мисок-покришок. Один з таких так званих «димлених» типів мав неширокі, відігнуті назовні вінця з округлим зрізом. Не дивлячись на те, що знахідки з Шурфу 1 переважно датуються другою половиною ХІХ - першою чвертю ХХ ст., на глибині від -45 до -60 см фіксуються фрагменти більш раннього посуду.

З культурного шару Шурфу 2 походить мідна монета «Дві копійки» (d -3,1 см). Вона має гладкий гурт, на аверсі – імператорський вензель, над яким викарбувана корона. По боках від вензеля дата «1757». Вензель оточує вінок з гілок лавра та дуба, що знизу поєднані бантом. На реверсі – Георгій Переможець поціляє списом змія-дракона. Над вершиною номінал: «ДВЕ КОПЕЙКИ». На глибині від -35 до -80см зустрічаються фрагменти стінок і вінець переважно горщиків та мисок, характерних для ХVІІІ ст. Вінця, зазвичай, дещо відігнуті назовні, подекуди прямі, з округлим і, нечасто, плоским зрізом. Мешканці Нового Кодаку користувались як посудом світлих кольорів, випаленим в окисному середовищі,

так і «димленим», з використанням відновлювальних процесів. Почасти посуд прикрашався поливою зеленого та жовтого кольорів, природніми фарбами, штампом. У керамічному тісті зафіксовані домішки дресви. Один доволі великий фрагмент стінки товстостінної гончарної посудини був зсередини вкритий жовтою поливою, тоді як зовні частково зеленою. Він привернув увагу нанесеними по торцю кількома насічками, які можуть свідчити про повторне використання в побуті. Майже повна відсутність фрагментів кахель в заповненні шурфу може вказувати на певну відстань від стаціонарного тогочасного житла. Є вірогідність, що перші шурфи були розбиті в зоні еспланади новокодацької фортеці. До колекційного опису увійшов лише один фрагмент коробчастої кахлі з частиною властивого для барокового стилю рослинного орнаменту.

Серед матеріалу траншеї через перевідкладеність шарів відмітимо лише кілька фрагментів вінець гончарного посуду, який доволі широко датується XVIII–XIX ст. Один фрагмент макітри вкритий світло-жовтою поливою та прикрашений двома синіми оперізуючими лініями. Другий фрагмент прямих вінець горщика з округлим зрізом. Він орнаментований оперізуючими прямими та хвилястими лініями, нанесеними опискою. Третій фрагмент вінець миски з бежевою поверхнею, яка по зовнішньому краю орнаментована вдавленими оперізуючими лініями. Глибина їх фіксації: -130 - 140 см.

Фрагменти стінок скляного посуду зеленого кольору, знайдені під час дослідження, також досить умовно пов'язуємо з періодом XVIII –XIX ст.

Наступний хронологічний горизонт позначається другою половиною XIX- першою чвертю XX ст. Серед керамічного посуду найчастіше зустрічаються фрагменти мисок. Відмітимо екземпляр з невисокими вінцями, що виступаючи назовні утворюють коміреч. Зріз плаский, спостерігається характерний для цього виду посуду злам. Поверхня зсередини та зовні вкрита теракотовою поливою. Миска орнаментована коричневою хвилястою та білими прямими оперізуючими лініями, нанесеними поливою. На переході до денця є залишки орнаменту, нанесеного зеленою поливою. Ще один фрагмент вінець з округлим зрізом від невеликої мисочки, поверхня якої зовні та зсередини була вкрита коричневою поливою. Зсередини білою поливою нанесені дві прямі оперізуючі лінії, тоді як зеленою – хвиляста лінія. Традиційно доволі поширеними в ранньомодерний час були горщики. Зокрема, до колекційного опису увійшов фрагмент невисоких прямих вінець з прилеглою стінкою гончарного горщика, вкритих з обох боків зеленою поливою. Також зсередини та зовні жовтою поливою вкривалося горло глека, знайдене у Шурфі 1. Музейну збірку поповнить лише одне денце, склеєне з фрагментів. Не дивлячись на те, що по ньому важко визначити вид

посуду, але вдалося реконструювати діаметр (6,2 см).

Значну цікавість викликала керамічна пляшка видовженої циліндричної форми (31x8,5x0,7 см). Її фрагменти походять з глибини близько 65 см (яма Шурфу 1). Пляшка має невисокі, з комірцем та трикутним зрізом вінця, петельчасту ручку. На тулубі клеймо у вигляді стилізованого зображення пляшки з надписом: «РИЖСКИЙ БАЛЬЗАМЪ НАСТОЯЩИЙ «ЮЛИЙ ЦЕЗАРЬ»». Відомо, що у 1837 р. у Санкт-Петербурзі купець другої гільдії (офіційно належить до купецького стану з 1857 р.) Юліус Цезар заснував завод по виробництву алкогольної продукції, зокрема зубровки та ризького бальзаму. Після його смерті дружина Августина-Марія Цезар разом із зятем Алеппіусом-Бенедиктом Бартельсом утворюють Товариство «Юлій Цезар» (1882 р.). Як зазначено у рекламі товариства, «НАСТОЯЩИЙ РИЖСКИЙ БАЛЬЗАМЪ» у 1904р. отримав вищу нагороду за якість на виставці у Лондоні. У 1915 р. горілчаний завод «Юлій Цезар» було ліквідовано. Таким чином, вказана вище пляшка може бути датована 1837-1915 рр.



Рис. 3. Пляшка керамічна.

Серед знахідок нерідко зустрічаються фрагменти фаянсового та порцелянового посуду. Наприклад, фрагмент вінець фаянсової тарілки з округлим зрізом був вкритий синьою та білою поливами. З

другого шурфу походять фрагменти денця та вінець фаянсової тарілки із зображенням, нанесеним у техніці деколь. На денці з оперізуючим кільцевим виступом було клеймо (збереглася риска, нанесена коричневою фарбою). Таріль мала округлий зріз вінець, а зсередини була орнаментована коричневим відтиском на білому фоні: рослинні мотиви, башта, шпиль.

У цьому ж шурфі на глибині 140 см знаходився фрагмент денця фаянсової посудини (таріль?) з клеймом. На поверхні білого кольору зображене зелене клеймо: два леви з висолопленими язиками тримають щит. Над ними напис: «KAMENNOBROD», а знизу «A. F. SUSMANN» (Айзік-Фішель (Фелікс) Зельманович Зусьман). Таріль вироблена на Кам'янобрідському фаянсовому заводі у період з 1900 по 1917 рр. Вважається, що виробництво було засноване близько 1850 р. у с. Білотин (зараз Хмельницька область) князем Владиславом Яблоновським і через фінансові проблеми перейшло до княгині Людгарди Яблоновської. Продукція в основному складалась з медичного посуду та настінних прикрас з порцеляни. На початку 1860-х рр. завод придбав підприємець Зельман Зусьман, який у 1876 р. частково перевіз його до містечка Кам'яний Брід (зараз – Житомирська область). (Фарфоръ и фаянс..., 1903, с.126-127). Доволі швидко обіг виробництва перебільшив 40 тис. карбованців, але своєму розвитку завод завдячує спадкоємцю Айзіку-Фішелю (Феліксу) Зельмановичу Зусьману. Саме за його керівництва обсяги досягли 84 тис. карбованців, а кількість працівників збільшилась до 100 осіб (Фарфоръ и фаянс..., 1903, с.114). Продукцію реалізовували у Польщі, Німеччині, Австрії та інших країнах Європи. У 1892 р. пожежа знищила 17 кам'яних і дерев'яних будівель заводу, але власник, отримавши кредитування зміг відновити і модернізувати виробництво «ваз, тарілок, сервізів, декоративних виробів, настінних прикрас, малої пластики» (<https://ludamilia.wixsite.com>). На виставках у Полтаві (1887 р.), Одесі (1895 р.), Києві (1897 р.) Кам'янобрідський завод нагороджувався почесними відгуками, великою золотою та срібною медалями. Цікавим виявився внутрішній розпорядок праці: «робочий день тривав 12 годин з двома півтора і годинними перервами, під час яких робітники могли користуватися безплатним окропом... Робочі - християни звільнялися від роботи в недільні та 17 святкових днів. Робочі - євреї звільнялися в суботні дні та перші, а також останні дні Пасхи, два дні П'ятидесятниці» тощо (<https://ludamilia.wixsite.com>). Припиняє своє існування Кам'янобрідський фаянсовий завод лише у 2009 р.

Із невеликих фрагментів, знайдених у Шурфу 1 на глибині близько 70см, пощастило зібрати порцеляновий чайничок (d денця -7,2см; висота – 8,5см; d вінець – 7см). Його ручка та кришечка були втрачені, тому зверху пристосована вита дротяна

саморобна ручка. На денці зображене червоне клеймо у вигляді стилізованої рослини, аббревіатури, і напису: «ЗУСЬМАНЬ ГОРОДНИЦА». Чайничок вироблено на Городницькому порцеляновому заводі між 1882 та 1915 рр.

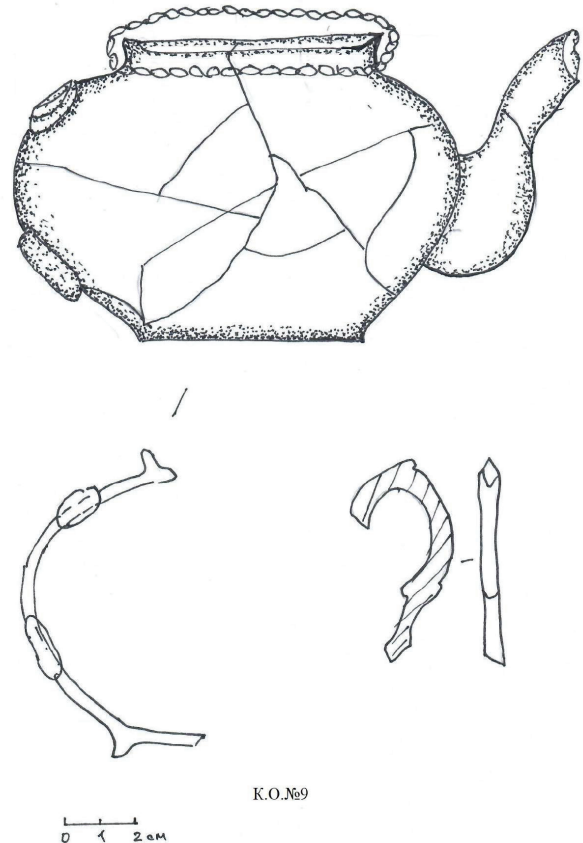


Рис. 4. Чайничок. Порцеляна.

Цікаво, що мануфактура в Городниці (зараз селище в Житомирській області) з 1882р. теж була орендована Айзіком-Фішелем Зусьманом, хоча її заснування відбулося між 1799 та 1803 роками. На 1887 р. в Городниці працювало два заводи А. Зусьмана з обігом у 40 та 35 тис. карбованців (загальна кількість робітників - 136), які пізніше були об'єднані. Матеріалом для виготовлення столових, чайних, кавових сервізів, умивальних наборів слугували як місцеві глини, так і завезені з Глухова (Фарфоръ и фаянс..., 1903, с.113). Дякуючи запрошеним з Чехії та Франції майстрам, підвищується якість продукції та застосовуються нові технології, що значно розширило асортимент та обсяги виробництва (випускаються скриньки для сухого чаю, туалетні флакони, кошики для фруктів, настільні скульптури тощо). По суті, талановитий підприємець створює власну порцеляново-фаянсову імперію, охоплюючи своїми виробами не тільки південно-західну частину Російської імперії, але і інші країни. Не залишилися осторонь і мешканці Нового Кодаку. Остаточо завод припинив своє існування лише у 2012 році.

В заповненні Шурфу 3 та Траншеї, закладених на місці сучасного звалища між вулицями Старшинська, Старий Вал та Двірцева, зустрічаються різні за розмірами фрагменти черепиці. За клеймами виробників черепицю можна розділити на три види. Перший вид «марсельської» черепиці з написом «FABRIQUE DE BRIQUES» (у перекладі з французької «цегельна фабрика») умовно датуємо 2-ю пол. XIX – 1-ю чвертю XX ст. Найчастіше вона трапляється на глибині від 80 до 105см.



Рис. 5. Черепиця.

Про другий вид черепиці з написом «ТИТОВЪ.» поки не пощастило отримати детальної інформації. Третій тип з клеймом «ЧЕРЕПИЧНЫЙ ЗАВОДЪ ПЕТРОВКА» був найбільш поширеним серед фрагментів. В Арцизькому історико-краєзнавчому музеї свого часу ідентична черепиця експонувалась на виставці (<https://mahala.com.ua/aktualne>). У 1899 р. на замовлення промисловця барона І. Є. Лезевіця «Технічна контора цегельно-черепичної, гончарної та вапнякової промисловості інженера Фелікса фон Моттоні» провела дослідження запасів глини між хутором Карлівка і селом Петрівка Одеського повіту. Петрівка заснована, за різними даними, або болгарськими переселенцями, або німцями-католиками, і була розташована за 20 км від Миколаєва. За результатами експертизи у 1900 р. було введено в експлуатацію черепично-цегляний завод «Петрівка». За короткий проміжок часу продукція заводу, завдяки якості та швидкому транспортуванню Південним Бугом, отримала неабияке поширення. Виробництво досягало 3,5 мільйона одиниць черепиці різних сортів та форм (навіть глазурованої) на рік (<https://mahala.com.ua/aktualne>). Черепиця експортувалась до Болгарії, Румунії, Туреччини. Революційні події зупинили виробництво, яке, тим не менше, відновилося у 1925 р. Підприємство існує в наш час під назвою "Санта-Петрівка". Дослідники і колекціонери черепиці до сих пір фіксують будинки на теренах Одеської та Миколаївської областей з дореволюційною черепицею заводу «Петрівка» на дахах. Тепер можемо впевнено говорити про її використання в Новому Кодаку.

Окрема форма черепиці без маркування виробника відновлена з фрагментів із заповнення траншеї на глибині від 60 до 75см. Її центральна частина плоска, по краях рельєфні виступи та заглибини для кріплення. Присутній вигин, можливо для гребня чи ребер даху. Розміри черепиці: 42,5х20х2см. Цікаво, що її окремі фрагменти були вмуровані у верхню частину вапнякової стіни з траншеї.



Рис.6. Черепиця.

Значну частину знахідок складають фрагменти та цілі форми скляного посуду. До колекційного опису увійшли кілька денців з прилеглими стінками, вінець з горлом пляшок та інших видів посудин з білого і зеленого скла. Денця, як правило, круглі, увігнуті до середини (діаметр одного з них 12,7см). З траншеї походить нижня частина скляної пляшки з прямокутним денцем, на якому рельєфна аббревіатура: «06 С 99». На стінці видно літери «КА..». Також доволі цікавими виявились вінця, денце та фрагмент стінки флакона із синього скла. Такий колір характерний, зазвичай, для парфумерних флаконів, і рідше застосовувався в аптекарських формах посуду. Вінця циліндричні, зріз сплюснений (d вінець по

зовнішньому краю – 2,5 см). Денце із заокругленими кутами. На фрагменті стінки збереглися рельєфні літери: «ЫЛКН». Повністю вцілів аптекарський флакон зі світло-коричневого скла. Такий колір забезпечує захист від ультрафіолетових променів для активних речовин, збільшує ефективність та термін придатності препаратів. Флакон має циліндричний тулуб та невисокі, зі сплюсненим зрізом вінця. Він датується другою половиною XIX-першою чвертю XX ст.

У Шурфі 1 на глибині близько 115 см знайдено дві пляшечки від оцтової есенції (у однієї втрачена верхня частина). Скло біле прозоре. Тулуб трикутної в плані форми, тригранний, з мірними рельєфними рисками. Одна грань пласка, із залишками етикетки, друга з мірною поперечною рисою, третя з рельєфним написом на дві строчки: «Р. КЕЛЕРЪ и КО/МОСКВА». На денці позначка скляного заводу: «Ан.Д». Вінця заокруглені, з носиком. Горло, з потовщенням посередині, затикали корком і заливали сургучем. Розмір пляшки: 15х4х3,5 см. Скоріше за все, такі пляшечки виробляли у 1893-1917 рр. Роберт Романов Келер – відомий провізор, мануфактур-радика, хімік, купець Першої Гільдії, меценат німецького походження. У 1862 р. він відкриває власний торговий дім по виробництву спецій і есенцій для горілчаних та кондитерських товарів. Через два роки Р. Келер фундує один з перших заводів по виготовленню етилового спирту. У 1882 р. провізор створює фабрику для переробки сировини у хімічні та фармацевтичні субстанції, а у 1893 р. "Фабрично-торгівельне товариство Р. Келер і Ко". Продукція фабрики отримала нагороду на Всесвітніх виставках у Чикаго (1893 р.) та Парижі (1900 р.). Вироби Товариства реалізовувались по всій Російській імперії, а також у Бухарі, Персії, Китаї. Перед революцією на фабриці Р. Келера нарахувалось близько 700 робітників, а обіг складав 2 млн. карбованців на рік. У 1917 р. фабрика була націоналізована і отримала назву «Фармзавод № 12». Вражає різноманітність краму підприємства Р. Келера: аптекарські, хімічні, парфумерні товари, хірургічні інструменти, предмети жіночої гігієни, мило, молочна мука для малюків, «составы для углекислых ванн» і, навіть, фарби для фарбування пасхальних яєць. Доволі поширеними і актуальними дотепер були переносні аптечки, які поділялися на такі типи: для селян, домашні, фабричні, кишенькові, для подорожей каретою, для подорожей потягом. Нововведенням була інструкція по застосуванню кожного препарату аптечки.

Кілька екземплярів скляного посуду, знайденого під час земляних робіт, передав мешканець Нового Кодак О.О. Шпак. З його слів, предмети тяжіють до ділянки, де закладено Шурф 1. Серед них нижня частина скляного рецептурного флакона з білого напівпрозорого скла. Форма флакона підпрямокутна в плані та перерізі, бічні стінки заглиблені. На лицевому боці зображений імперський двоголовий орел під

короною. Над ним півколом йде напис «АПТЕКА», тоді як під гербом горизонтально написано «PHARMACIE». На протилежній стінці знизу аббревіатура «Г. и Д.». Подібні флакони набули поширення у другій половині XIX-першій чверті XX ст.

Досить цікавою виявилась скляна коричнева пляшка (19х5,6х5,6 см). Вона чотиригранна, з невисоким горлом, різьбою на вінцях. На двох протилежних стінках рельєфний напис: «UBER 200 YAHRE FALCKENTHAL». На одній стінці в колі зображений птах з розправленими крилами на гілці і в оточенні інших гілок. Над ним дата «1759р». На денці зверху рельєфний трикутник з нерозбірливим символом всередині, під яким цифри «120». У такі пляшки розливалися трав'яний лікер (міцність 35%). На його етикетці було зображення чоловічого монастиря Клостер Цінна (Бранденбург, Німеччина), заснованого у 1170 р. ченцями Цистерціанського ордена. За легендою, закоханий чернець розробив рецепт з 26 трав, після вживання якого йому пощастило позбутися гріховного кохання. З 1792 р. шинкар Йоганн Крістіан Фалькенталь з Лукенвальде розпочинає виробництво лікеру у промисловому масштабі. Пізніше засновується підприємство «C.W. Falckenthal Söhne», націоналізоване у 1952 р. (повернулося до родини Фалькенталь лише у 1990 р.). Напій у ювілейних пляшках виготовлявся у 1950-1960-ті рр.

До музейної збірки також увійшов скляний чотиригранний флакон (10,5х3,5х3,5 см). На одній його стінці зображений герб зі щитом в рослинному обрамленні, на якому видно 3 листка конюшини. У верхній частині герба зображено фігуру людини. Під гербом напис: «SCHUTZ MARKE». На протилежній стінці напис: «J.G.KIESOW IN AUGSBURG». На денці в колі цифра «5», під якою півколом позначення «1327 A».

Починаючи з кінця XVIII ст. в Європі набуває популярності торгівля так званими «універсальними бальзамами» або «еліксирами життя». Наш флакон використовувався для «життєвої есенції лікаря Кізова». Йоганн Георг Кізов народився у 1718 р. у родині камергера польського короля Станіслава Богуслава Лещинського. Він вивчав медицину в Страсбурзі, служив військовим хірургом та особистим лікарем вінценосних сімей. У 1762 р. Й. Г. Кізов оселився в Аугсбурзі (Німеччина), де і розпочав виробництво есенції, що нібито лікує «нетравлення шлунку, розлад шлунку та всі хвороби, що виникають з нього, а також закупорку вен, також при материнських та іпохондричних станах, а також при цинготах, особливо при лихоманці». Есенцію також передбачалося використовувати профілактично, дві-три рази на день, по половині або цілій ложці. На середину XIX ст. століття пляшка цього препарату коштувала 1 золотий 30 крейцерів (Martin Vyšohlid, 2018, str. 473–486).



Рис. 7. Флакон.

До нашого часу збереглися два варіанти складу «життєвої есенції лікаря Кізова», які розшукали чеські археологи, що вивчали знахідки подібного скляного посуду на території Праги. У першому випадку есенція містила: «мацерат з 6 частин ревеню, тирличу та шафрану, 8 частин куркуми (*Curcuma zedoaria*), перстачу медичного (*Veraniculum medicum*), мирри та теріаку, 32 частини алое та 860 частин галльського спирту». У іншому джерелі зазначається такий склад: «15 частин деревини гіркогo апельсина, плодів апельсина, цедри апельсина, 10 частин ревеню та алое, 5 частин куркуми, тирличу, щитка та розторопші, 2,5 частини шафрану та мирри, 320 частин десертного вина, 480 частин 80% спирту. Все це потрібно маринувати протягом 14 днів у закритому контейнері в досить теплого місці, потім пресувати та проціджувати. Потім мацерат розбавляють у 20 частинах концентрованого розчину сахарози (*sirupus simplex*) та 50 частинах ананасового соку». (Martin Vyšohlíd, 2018, str. 473–486).

Популярність цього напою у мешканців Нового Кодака не викликає подиву, враховуючи його надзвичайне поширення. На початок XX ст. продаж «життєвої есенції лікаря Кізова» відбувався навіть у Південній Африці. Доволі непросто визначити дату

виробництва знайденого флакону. Напис «SCHUTZ MARKE» говорить про те, що товарний знак, зображений на пляшці, захищений від використання іншими підприємствами. Цей напис фіксується на флаконах починаючи приблизно з 1880-х рр. Саме боротьба з підробками призводить до постійних змін у формі та зображеннях на пляшках. З 1806 р. до кожного флакону, який запечатаний гербом, додається листівка з описом ефектів та способу застосування препарату. Герб роду Кізових, які отримали спадкове дворянство, має вигляд щита з трьома зеленими листками конюшини на білому полі та пелікану з дитинчатами в гнізді на шоломі. На пляшці з Нового Кодаку над щитом і шоломом зображений чоловік, який тримає в руці пляшку есенції. Абревіатура на денці повинна позначати склоробний завод, який важко визначити через недослідженість теми (про це говорять німецькі колекціонери) та велику кількість виробництв (в основному на території сучасної Словенії та Сербії). Можемо припустити виготовлення вказаної пляшки між 1880 та 1920 рр.

XX ст. датуються такі чотири скляні пляшки, передані О. Шпаком. Вони мають кулясту, циліндричну та пірамідальну форму.

На глибині 40 см у заповненні Шурфу 1 знаходилася стальна підкова (4,5x4,2x0,3 см). Вона має вигляд зігнутої дугоподібної платівки, прямокутної в перерізі. Близьче до країв та посередині – круглі отвори. Схожі підкови використовувались в кавалерійських частинах Австро-Угорщини під час Першої світової війни. Можливо, з цією ж війною пов'язана знахідка кількох гільз та куль від патрона для гвинтівки Мосіна-Нагана калібру 7,62x54 мм. Свинцева прямокутна в плані і перерізі картеч зустрічається на глибині до двох метрів.

Серед побутових речей до колекційного опису увійшли два залізних напилка із загнутими кутами. У них полотна напівкруглі в розрізі, звужуються до кінця, хвостовик прямокутний в розрізі.

Також музейну колекцію поповнили дві мідні монети 1899 р. виробництва Санкт-Петербурзького монетного двору. Це «1/2 копійки» та «1/4 копійки» Миколи II з рубчастим гуртом, діаметром 1,3 і 1,6 см. Радянська мельхіорова монета «20 коп.», випущена у 1946 році, зафіксована в заповненні Шурфу 2.

Висновки.

Таким чином, комплекс знахідок, отриманий внаслідок археологічної розвідки, дозволяє простежити безперервність історичного розвитку Нового Кодаку, починаючи з XVIII ст. До ранньомодерної доби належать, в основному, фрагменти гончарного посуду та одна монета 1757 р. Переважна більшість матеріалів датується другою половиною XIX – першою чвертю XX ст. Це фрагменти гончарного та скляного посуду, залізні знаряддя праці, набой, уламки черепиці тощо. Вони свідчать про широкі торговельні зв'язки, особливості побуту,

естетичні смаки та гідні статки мешканців. Місце розташування перших двох шурфів знаходиться або в межах (на думку О. Харлана) або поряд з bastionом фортеці. Найімовірніше, правильний – другий варіант, враховуючи потужність та склад культурного шару. Шурф 3 та Траншея були закладені в місцях, де на мапі позначені будівлі XVIII ст. На жаль, через

інтенсивні будівельні роботи у XX ст., культурного шару козацької доби тут не виявлено.

Археологічна розвідка дозволила здійснити перші кроки та окреслити подальші завдання з вивчення минулого визначального для нашого регіону Нового Кодака.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ

- Векленко В., & Філімонов Д. (2024). Козацькі витоки Дніпра: Міфи і реальність. Матеріали XII науково-практичної конференції «Історія запорозького козацтва в пам'ятках та музейній практиці». *INSULA (електронне видання)*. 7, 112-138.
- Карпінська – Романюк, Л. (б.д) Кам'янобрідський фаянсовий завод: від Айзика Зусмана до Асі Мікеєво. <https://ludamilia.wixsite.com/website-2/post/Kamianobridskyi-faience-factory-from-Aizik-Zusman-to-Asya-Mikeeva>
- Махала (2026) Інтернет видання Бессарабії. <https://mahala.com.ua/aktualne/v-artsyzkomu-istoryko-kraieznavchomu-muzei-prezentuvaly-unikalnu-kolektsiiu-cherepytsi-pid-nazvoiu-lutum/>
- Репан, О., Старостін, В., & Харлан, О. (2008). Палімпсест. Коріння міста: поселення XVII–XVIII століть в історії Дніпропетровська. Концепція і проект видання О. Лазька. НАН України. Інститут історії України. К.: *Українські пропілеї*, С.37.
- Фарфоръ и фаянсъ Россійской Имперіи. Описаніе фабрикъ и заводовъ съ изображеніями фабричныхъ клеймъ.* (1903). Составиль А. В. Селивановъ. Владимиръ.
- Харлан О. В. (2025). *Архітектурно-містобудівні та пам'яткоохоронні дослідження території колишньої фортеці Новий Кодак на теренах сучасного міста Дніпро.*
- Яворницький Д. І. (2005). Запорожжя в залишках старовини і переказах народу. Вид. 3-тє, випр. і допов. Дніпропетровськ : АРТ-ПРЕС.
- Martin Vyšohlid, M. (2018). Životní esence z Prahy-Libně. Archeologické nálezy novověkého farmaceutického obalového skla. *Archeologie ve středních čechách* 22., 473–486

REFERENCES

- Harlan, O. V. (2025). *Architectural, urban planning and monument protection studies of the territory of the former fortress of Novy Kodak on the territory of the modern city of Dnipro.*
- Karpinska – Romaniuk, L. (b.d.) Kamenobrid faience factory: from Aizik Zusman to Asya Mikeyevo. <https://ludamilia.wixsite.com/website-2/post/Kamianobridskyi-faience-factory-from-Aizik-Zusman-to-Asya-Mikeeva>
- Mahala (2026) Bessarabia Online Edition. <https://mahala.com.ua/aktualne/v-artsyzkomu-istoryko-kraieznavchomu-muzei-prezentuvaly-unikalnu-kolektsiiu-cherepytsi-pid-nazvoiu-lutum/>
- Martin Vyšohlid, M. (2018). Life essence from Prague-Liběň. Archaeological finds of modern pharmaceutical packaging glass. *Archaeology in Central Bohemia* 22, 473–486
- Porcelain and faience of the Russian Empire. Description of factories and plants with images of factory marks.* (1903). Compiled by A.V. Selivanov. Vladimir.
- Repan, O., Starostin, V., & Harlan, O. (2008). Palimpsest. Roots of the City: Settlements of the XVII–XVIII Centuries in the History of Dnipropetrovsk. Concept and Project of the Edition by O. Lazko. NAS of Ukraine. Institute of History of Ukraine. Kyiv: *Ukrainian Propylaea*, P.37.
- Veklenko V., & Filimonov D. (2024). Cossack origins of the Dnieper: Myths and reality. Materials of the XII Scientific and Practical Conference «History of the Zaporozhian Cossacks in Monuments and Museum Practice». *INSULA (electronic edition)*. 7, 112-138.
- Yavornytskyi, D. I. (2005). Zaporozhye in the remains of antiquity and legends of the people. View. 3rd, ed. and additional. Dnepropetrovsk: ART-PRESS.